

Олег Мельничук (Київ)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ у 20-х рр. ХХ ст.

З переходом до нової економічної політики більшовики оголосили про відродження в повному обсязі соціального страхування як провідної організаційно-правової форми соціального захисту трудящих. Такий крок був тимчасовим і вимушеним заходом, адже «буржуазне за своєю суттю» соціальне страхування не відповідало принципам майбутнього комуністичного суспільства, в основі якого лежав зрівняльний принцип розподілу. Значно ближчим було забезпечення населення через надання адресних соціальних допомог із врахуванням класового підходу.

Однак вибору не залишалось. В нових ринкових умовах що склалися, через фінансову неспроможність держави, основний тягар по забезпеченню пролетаризованих верств населення мав бути перенесений на приватного власника, втілюючи таким чином в життя принцип диктатури пролетаріату. Зважаючи на це, фінансова система соцстраху мала бути пристосована під основні засади комуністичної доктрини. У своїй статті автор поставив за мету розкрити теоретичні основи фінансової системи соціального страхування в радянській Україні у 1920-х рр.

Дана проблема не знайшла широкого висвітлення в історичній літературі, за винятком окремих праць із соціального забезпечення даного періоду¹. Однак, нормативна база фінансової системи соцстраху представлена в загальних та спеціальних збірках². В 1920-х рр. з'явилися декілька популярних праць з даної теми³. Стан фінансової системи страхових органів відображають опубліковані фінансові та статистичні звіти страхових органів⁴. Окремі аспекти можна почерпнути із архівних матеріалів та періодичної преси того часу.

Основні принципи фінансової системи соціального страхування були закріплені в Кодексі законів про працю УСРР 1922 р. Так, за ст. 177 Кодексу, кошти соціального страхування складали: а) страхові внески, встановлені в процентному відношенні до заробітної плати; б) пеня, нарахована на страхувачів за несплату в строк страхових внесків; в) штрафи, що накладалися на страхувачів за недотримання положень закону та правил про працю та соціальне страхування; г) відсотки на капітали, доходів від підприємств, установ та інших надходжень. Сплата страхових внесків покладалася на підприємства, установи, господарства та осіб, що використовували найману працю, без права обкладення застрахованого чи вирахування із його заробітної плати. Звільнення працівників від сплати страхових внесків більшовики використовували як найвагоміше досягнення у сфері соціального страхування. Вони критикували буржуазне законодавство за стягнення

страхових внесків із заробітної плати працівників⁵.

Радянське соціальне страхування поширювалося на осіб найманої праці, незалежно від форми власності підприємств, характеру та тривалості і способів оплати праці. Крім того, за окремими підзаконними актами соціальному страхуванню в повному обсязі підлягали такі групи осіб: члени артілей, що працювали у наймах; торговельні службовці державних та кооперативних підприємств; постійні співробітники газет, журналів та інших періодичних видань. Незалежно від характеру і тривалості роботи, а також способів оплати, соціальному страхуванню підлягали також: робітники мистецтва, які працювали у наймах в театральних, музичних, циркових та інших підприємствах; робітники мистецтва, яких біржі праці організували в трудові художні кооперативи (колективи) з безробітних членів спілки; стенографи, що їх комітети або бюро стенографістів направляли на тимчасову роботу обслуговувати з'їзди, конференції та засідання, а також стенографувати лекції, доповіді, літературні роботи тощо; працівники радянських установ і громадських організацій в сільських місцевостях, для яких зарплата була основним джерелом існування. Соціальному страхуванню на загальних підставах підлягали також: вільнонаймані робітники та службовці Наркомвійськморю, а також особи начальницького складу, що одержували утримання за військово-виробничим тарифом; інваліди, не члени інвалідних кооперативних об'єднань; безробітні, що працювали на громадських роботах; працівники міліції⁶.

Радянське законодавство передбачало і можливість часткового страхування. Такий вид страхування поширювався лише на ті сезонні або тимчасові роботи, що зазначені в переліку, затвердженому Союзною Радою Соціального Страхування при Народному Комісаріаті Праці СРСР. Часткове соціальне страхування не могло поширюватися на працівників, що мали право на повне соціальне страхування. Частковому страхуванню підлягали сезонні та тимчасові роботи, лише за умови, якщо вони тривали не більш як 6 місяців протягом року, в іншому випадку на ці роботи поширювалося (в межах даної місцевості) повне соціальне страхування. Воно запроваджувалося особистою постановою Союзної Ради Соціального Страхування при НКП СРСР за поданням Ради Соціального Страхування відповідної союзної республіки. За учнів університетів, інститутів та технікумів, направлених на практику, страхові внески платили підприємства та установи⁷.

Держава чітко визначала категорії працівників, на яких соціальне страхування не поширювалося. До них, зокрема, належали: особи самостійної праці; члени промислових та промислово-кредитних товариств та артілей; члени сільськогосподарських кооперативів та артілей; діти віком до 16 років, за відсутності достатніх коштів для утримання їх в дитячих будинках; підлітки віком до 18 років, що працювали у навчально-виробничих майстернях та підприємствах; інваліди, що працювали на підприємствах соцзабезу і перебували на

забезпеченні останніх; колишні ув'язнені, що перебували під патронатом Всеросійського Комітету допомоги; безпритульні підлітки (до 18 років), що працювали на підприємствах та в майстернях т-ва „Друг Дітей“; особи, що взяли на себе зобов'язання комерційного, виробничого характеру виключно за комісійну винагороду; особи, що відбували покарання у виправних установах, концентраційних таборах та інших місцях ув'язнення; служителі культів⁸.

Нарахування страхових внесків для підприємств, установ та господарств, залучених до соціального страхування здійснювалося на основі тарифів, визначених законодавством. Тарифікація здійснювалася відповідно до розрядів небезпечності та шкідливості, визначених союзною радою соціального страхування. Встановлення розрядів на місцях покладалося на інспекторів праці, які проводили санітарно-технічне обстеження підприємства. Для підприємств, установ та господарств, які підпадали під дію пільгового тарифу встановлювалися тверді ставки страхових внесків⁹.

На підставі проведеної тарифікації адміністрація підприємства складала щомісячно розрахункову відомість внесків за формою №6 у трьох примірниках. Страхові внески сплачувалися за всіх працівників, які пропрацювали на підприємстві понад 12 днів. До загальної суми заробітної плати, з якої вираховувалися страхові внески, включалися: винагороди за працю в межах робочого часу, за надурочні та понаднормові роботи; вартість виплати натурою; премії та разові винагороди. Сума внесків не пізніше сьомого (з березня 1924 р. – п'ятого) числа наступного місяця разом із розрахунковою відомістю вносилися до місцевого фінвідділу на поточний рахунок відповідного фонду соціального страхування. Квитанції про сплату внесків разом із двома іншими примірниками відомості подавалися до місцевого відділу праці. Останній, завіривши відомості, повертав один примірник на підприємство, де той зберігається і надавався при перевірці інспектору праці чи контролеру місцевого відділу¹⁰.

Розміри страхових внесків встановлювалися особливими постановами ЦВК та РНК СРСР і УСРР. Тарифи внесків на соціальне страхування осіб найманої праці встановлювалися у процентному відношенні до загальної суми заробітної плати. Розміри тарифів страхових внесків визначалися в залежності від ступеня шкідливості та небезпечності виробництва. Виключення із цих правил (тимчасовий пільговий тариф) передбачалися постановами законодавчих органів Союзу РСР¹¹.

В Україні розміри страхових внесків визначалися Постановою РНК УСРР від 27 січня 1922 р. «Про порозрядні ставки страхового тарифу». Страхові тарифи виглядали наступним чином¹².

Види страхування	Розміри внесків (в % від заробітку)			
	1-й розряд	2-й розряд	3-й розряд	4-й розряд

Тимчасова непрацездатність	6	7	8	9
Інвалідність, у разі втрати годувальника	7	8	9	10
Безробіття	2,5	2,5	2,5	2,5
Лікарняна допомога	5,5	6	6,5	7
Всього	18	23	26	28,5

Розряди, які визначали розміри страхових внесків залежали від шкідливості та небезпечності праці найманих працівників. В основу визначення тарифікації підприємств було покладено посібник «Класифікація праці за ступенем небезпеки та шкідливості для трудящих», виданий у 1920 році¹³.

Підприємства та установи, що фінансувалися із держбюджету проходили по особливому пільговому тарифу¹⁴.

Види страхування	Розміри внесків (у% від заробітку)	
	для підприємств	для установ
Тимчасова непрацездатність	8	5,5
Інвалідність, у разі втрати годувальника	6	2
Безробіття	2,5	2,5
Лікарняна допомога	4,5	4
Всього	21	14

Народному комісаріату соціального забезпечення УСРР надавалося право змінювати розміри страхових внесків в бік зменшення чи збільшення, але не більше ніж на 25% для окремих підприємств, установ, господарств. Це залежало від стану дотримання правил з техніки безпеки та виробничої санітарії. Відповідно до цього застосовувалися заохочувальний або каральний тарифи. Рішення про підвищення чи пониження розмірів на підприємствах, де працює до 100 осіб затверджувалося Губсоцзабезом, понад – НКСЗ¹⁵. З переходом соціального страхування у відання НКП встановлення даних тарифів покладалося на страхові каси та ГУСС¹⁶.

Обіжником Уповноваженого НКП СРСР від 7 травня 1923 р. тарифікацію за ступенем небезпечності та шкідливості пропонувалося завершити до 15 червня 1923 р. Про закінчення і детальні результати тарифікації підприємств губернії Головоцстрах УСРР мав бути повідомлений до 25 червня 1923 р. За своєчасне і правильне складання грошових звітів для бухгалтерів губернських управлінь соціального страхування встановлювалася премія у розмірі місячної ставки¹⁷.

Фінанси соціального страхування акумулювалися у відповідних фондах. Перше положення про такі фонди з'явилося ще в серпні 1922

р.¹⁸, однак із передачею соціального страхування у відання НКП, воно було замінене положенням від 17 липня 1923 р., згодом положенням про фонди соціального страхування від 23 березня 1926 р. Згідно із положеннями кошти соціального страхування в Україні були зосереджені в операційних фондах. До них відносили: фонди, що знаходилися в безпосередньому розпорядженні страхових органів (фонди страхових кас, всеукраїнський фонд соціального страхування, всесоюзний фонд соціального страхування) та фонди медичної допомоги застрахованим, що знаходилися в розпорядженні органів охорони здоров'я (місцеві фонди – окружні, дорожні і районні та всеукраїнський фонд медичної допомоги застрахованим)¹⁹.

Фонди страхових кас утворювалися: а) із внесків на всі види соціального страхування, крім медичної допомоги, за виключенням 10% страхових внесків, що направлялися на утворення всеукраїнського та всесоюзного фондів соціального страхування; б) пені за невчасну сплату внесків; в) підкріплення, відпущених із всеукраїнського фонду; г) із відсотків та інших надходжень.

Операційні фонди соціального страхування розподілялися на: фонд соціального страхування на випадок тимчасової непрацездатності, материнства та додаткових видів забезпечення (фонд «А»); фонд страхування на випадок інвалідності та забезпечення членів сімей застрахованих у випадку смерті чи безвісної відсутності останніх (фонд «Б»); фонд страхування на випадок безробіття (фонд «В»); фонд лікарняної допомоги (фонд «Г»). Усі фонди використовувалися місцевими органами соціального страхування на виплату допомог і пенсій та покриття організаційних витрат. Частина фонду «Г» передавалася місцевому відділу охорони здоров'я (підвідділу робочої медицини). Суми, що надходили до соціального страхування у вигляді штрафів розподілялися рівномірно між фондами «А», «Б», «В»²⁰.

Якщо у початковий період розподіл коштів на спеціальні фонди видавався доцільним, то згодом практика діяльності страхових кас довела, що поділ всіх страхових платежів на 4 частини із встановленням для кожної жорсткого порядку витрат, без права запозичення з іншої – є неможливим. Страховим органам було важко передбачити витрати кожного виду допомоги. Так, наприклад, у 1923/24 р. на допомогу безробітним було заплановано 9,1 %, а використано – 15,5%. Тому, ще на жовтневій 1923 р. нараді страхових працівників було вирішено клопотати перед Цусстрахом про об'єднання страхових фондів. За новим положенням про фонди соціального страхування від 19 лютого 1924 р. фонд «Г» переходив у відання страхових органів. Замість колишніх чотирьох встановлювалися два види операційних фондів: пенсій та допомог, лікарняної допомоги. Нове положення допускало утворення із річних залишків особливих губернських фондів, що витрачалися губстрахами на профілактичні заходи²¹.

Всеукраїнський резервний фонд перебував у віданні Головного управління соціального страхування. Фонд поповнювався за рахунок 50% всіх основних та додаткових відрахувань, здійснених територіальними страховими касами із залишків фондів страхових кас, пені та штрафів, що накладалися на підприємства та установи, підкріплень із всесоюзного фонду та інших надходжень. Кошти всеукраїнського фонду використовувалися для зміцнення фондів територіальних страхових кас, на проведення профілактичних заходів, на покриття організаційних витрат Головного управління соціального страхування²². Таким чином, резервний фонд мав виконувати подвійну роль. З одного боку він був розподільником коштів єдиних операційних фондів, з іншого – мав забезпечувати стійкість і надійність фінансової системи соціального страхування. З середини 1923 р. встановлювався диференційований розмір відрахувань для різних губерній України. Менший відсоток передбачався для промислових губерній України²³. З лютого 1925 р. відрахування до Всеукраїнського запасного фонду встановлювалися в межах від 10 до 20 %²⁴.

За новим союзним тимчасовим положенням про фонди соціального страхування, введеним в дію з 1 квітня 1926 р. утворювався Всесоюзний фонд соціального страхування, який знаходився у розпорядженні Цусстраху СРСР і поповнювався за рахунок 50% всіх основних відрахувань територіальних страхових кас, із всієї суми відрахувань, здійснених транспортними страховими касами, із відсотків та інших надходжень²⁵.

Страхові внески на медичну допомогу передавалися страховими територіальними касами до всеукраїнського фонду робочої медицини. З 1 жовтня 1925 р. відрахування до фонду становили 15% із суми страхових внесків на медичну допомогу застрахованим²⁶. Кошти фонду використовувалися для зміцнення окружних та районних фондів, організацію та утримання лікувальних і лікувально-профілактичних установ республіканського значення.

Витрачання коштів фондів соціального страхування здійснювалося на основі кошторису складеного головним управлінням соціального страхування УСРР і затвердженого ЦУСС СРСР. Звітність по використанню коштів соціального страхування підлягала ревізії Народного комісаріату фінансів УСРР. Після перевірки звіт надходив в Українську раду соціального страхування і центральне управління соціального страхування НКП СРСР. Страхові операційні фонди, що бронювалися на потреби забезпечення робітників і службовців заборонялося використовувати на інші цілі.

Для окружних кас України чітко визначався також порядок витрат на організаційні потреби. Так, обіжником Південного бюро ВЦРПС №78 від 30 листопада 1922 р. всім управлінням соціального страхування вказувалося на неприпустимість використання страхових

коштів не за призначенням. В трьохтижневий термін наказувалося ліквідувати незаконні угоди із страховими капіталами. Для запобігання обезціненню страхових сум пропонувалося «придбання банкнот, що випускалися Держбанком та відкриття поточних рахунків в золотій валюті по курсу дня»²⁷.

Обіжником НКЗС від 6 грудня 1922 р. встановлювалася відповідальність посадових осіб за неправильне використання фондів соціального страхування. Такі особи притягувалися до кримінальної відповідальності за ст. 106 КК УСРР за перевищення влади. Особи, визнанні винними у несвоєчасному переказі страхових коштів у Всеукраїнський резервний страховий фонд, каралися за ст.107 КК УСРР за бездіяльність влади²⁸.

Однак, вже восени перед страховими органами постала проблема стабілізації страхових фондів. До цього часу губернські та окружні управління соціального страхування зберігали і розпоряджалися фондами за прямим призначенням, відкривши при цьому поточні рахунки у місцевих фінвідділах чи відділеннях Держбанку. В останніх, поряд із поточними рахунками в радзнаках, були відкриті і рахунки в червінцях. По закінченню звітно-фінансового року місцеві органи соціального страхування перераховували вільні залишки сум операційних фондів до Всеукраїнського резервного фонду. Такі умови були закладені в угоді від 11 листопада 1922 р. між управлінням Уповнаркомфіну, Головним управлінням соціального страхування та всеукраїнською конторою Держбанку²⁹.

Оскільки відділення Держбанку існували лише в крупних населених пунктах, то інші рахунки в радзнаках продовжували знецінюватися. Органи соцстраху по-різному виходили із ситуації: одні пересилали кошти у крупні міста, інші купували червінці на ринку по завищеному курсу, окремі практикували надання позик різним кооперативним організаціям. До того ж, в середині квітня 1923 р. Держбанк розпорядився закрити поточні рахунки в червінцях по всій Україні. Рятуючи свої кошти від знецінення страхові органи передали їх на зберігання в інші банки: Промбанк, Українбанк та Комуналбанк. Навіть в такій ситуації стабілізація фондів відбулася лише в тих місцевостях, де був хоча б один із названих банків.

Перший крок для вирішення проблеми був зроблений Харківським губсоцстрахом. 10 травня 1923 р. він із дозволу Головоцстраху уклав угоду із всеукраїнською конторою Промбанку, за якою останній брав на себе всі функції з прийому, збереженню та обліку всіх страхових фондів по м. Харків з умовою їх стабілізації³⁰. В кінці липня додатковою угодою дія договору була поширена на всю Харківську губернію. Досвід виявився вдалим не тільки для страхових органів, але й для Промбанку, який отримав крупного вкладника³¹. Ще більш вигідні умови містив генеральний договір між

Главсоцстрахом УСРР та Українбанком, укладений 30 листопада 1923 р. Відповідно до договору: Полтавська та Харківська губернії обслуговувалися Промбанком; Катеринославська, Подільська та Волинська – Українбанком; губсоцстрахи Донецької, Київської та Одеської губерній обирали банки для обслуговування на власний розсуд. Банківські установи брали на себе зобов'язання приймати та зберігати страхові внески по всій території губерній³².

Разом з тим, підписані угоди із банками дозволяли страховим органам беззбитково реалізовувати внесені натурою страхові внески. Для прикладу можна послатися на угоду Головсоцстраху із Цукротрестом та Українбанком, від 21 грудня 1923 р. згідно якої Цукротрест відпускав банку цукор, а банк перераховував готівку на рахунок Головсоцстраху. Таким чином була ліквідована заборгованість Цукротресту, Тютюнтресту та Фарфорфалістресту³³.

Важливим нововведенням було прийняття банком заборгованості по страхових внесках. Вперше цей спосіб застосовано на Катеринославщині. Українбанк погодився приймати до платежу всю заборгованість і за рахунок власних коштів вносити її на поточний рахунок Головсоцстраху. В свою чергу, банк приймав від господарських органів, що кредитувалися у нього, купівельні векселі, надані в рахунок оплати заборгованості. У випадку несплати банк утримував відсоток від сум, що поступали на поточний рахунок страхорганів, а також від продажу продукції³⁴. Доручення по стягненню, зберіганню і видачі грошей банками значно спростило і здешевило апарат страхорганів й ліквідувало можливість крадіжок і втрат. Недоліки такої організації полягали у відсутності єдиного діловодства, живого інструктування, планової страхової освіти³⁵.

Загалом, на січень 1923 р. за нормальним тарифом сплачували внески 60% підприємств та установ, за пільговим тарифом – 40%. В середньому соцстрах отримував 21% від розміру заробітної плати. На жаль, НКСЗ УСРР не подає даних про обсяги зібраних страхових внесків, однак комісією Раднаркому було встановлено, що збирається лише 1/3 призначених платежів. Стало зрозуміло, що такі тарифи є непосильними для платників і навіть шкідливими для соцстраху, оскільки неодноразові анулювання заборгованостей для державних підприємств компрометували саму ідею соціального страхування. Тому після переходу соціального страхування із НКСЗ до НКП, постановою ВУЦВК та РНК від 27 квітня 1923 р. були переглянуті розміри страхових внесків. Це була перша комплексна постанова, яка передбачала розміри внесків на всі види страхування в Україні. Вона встановлювала тарифи операційних фондів в залежності від ступеня небезпеки та шкідливості виробництва з 1 березня 1923 р. В залежності від ступеня шкідливості і небезпеки страхові тарифи встановлювалися на рівні 16, 18, 20 та 22%³⁶.

Обіжником НКТ СРСР від 23 квітня 1923 р. були визначені

тимчасові правила по соціальному страхуванню осіб, зайнятих найманою працею в селянських господарствах. Такі працівники підлягали соціальному страхуванню з тимчасової непрацездатності та забезпеченню медичною допомогою нарівні із застрахованими. Страхові внески за вказаних осіб виплачували в розмірі 2% заробітної плати по тимчасовій непрацездатності та 2,5% на лікарняну допомогу. При цьому страховим органам надавалося право відстрочки внесення страхових внесків до моменту реалізації урожаю. Селянські господарства з числом працюючих більше 5 осіб підлягали соціальному страхуванню нарівні із робітниками, зайнятими у великому держаному господарстві³⁷.

Для підприємств та установ, що знаходилися на державному бюджеті, постановою з 1 січня 1923 р. запроваджувалися нові пільгові тарифи: для установ у розмірі 12%, промислових підприємств і транспорту – 16%. Заборгованість, що утворилася за попередній період, ліквідовувалася³⁸. Постановою Уповнаркомпраці №16 від 13 квітня 1923 р. до державних установ у визначенні розміру внесків прирівнювалися професійні спілки. Обіжником УповНКП УСРР від 2 травня 1923 р. сплата пільгових тарифів визнавалася за партійними організаціями³⁹. Крім того, НКП періодично розширював список державних установ та підприємств, на які поширювався пільговий тариф. На кінець 1923 р. розподіл застрахованої маси по відношенню до страхового тарифу виглядав наступним чином: нормальний тариф – 37%, пільговий для підприємств – 28%, пільговий для установ – 35%. Зменшувався постійно і розмір пільгового тарифу. Так, на 1 січня 1924 р. тариф складав 15,5%, на 1 серпня 1925 р. – 13,4 %, а на 1 липня 1926 р. – 12,5 %⁴⁰. Протягом усього періоду функціонування соціального страхування в Україні діяв найнижчий страховий тариф. Це пояснювалося великою кількістю великих державних підприємств важкої промисловості. Якщо, наприклад, на 1925 р. в Росії вони становили 48,7%, то в Україні – 62%⁴¹. В цілому по Україні на 1 квітня 1926 р. за пільговим тарифом сплачували внески за 63,9 % застрахованих, в той час як за нормальним – лише 36,1 %⁴².

Звісно, що встановлення пільгового тарифу, надання державних кредитів та часте анулювання заборгованостей для державних підприємств не були прикладом сплати страхових внесків для інших платників. Тому відповідальні страхові працівники у своїх виступах називали такі тарифи «тимчасовими», стверджуючи, що з відродженням промисловості вони будуть скасовані. Водночас, скорочення розміру пільгового тарифу та поширення його на все нові підприємства негативно позначалося на фінансовому становищі органів соціального страхування.

Для контролю за сплатою внесків підприємства, установи та господарства були зобов'язані вести особливі контрольні книги за формою №5, які повинні були надаватися за першою вимогою інспектора праці, контролера чи іншого уповноваженого органом соціального

страхування. Органи соціального страхування зобов'язані були вести облік всіх платників страхових внесків. Для спостереження за повним і вчасним надходженням внесків і для перевірки правильності виконання страхувальниками своїх обов'язків, за об'їзником НКП УСРР від 2 червня 1923 р. при страхових касах засновувалися посади контролерів⁴³. Відповідно до інструкції з контролю за сплатою внесків контролери були зобов'язані відвідувати страхувачів не рідше одного разу на місяць. За місцем відвідування складався акт, який підписувався контролером, страхувачем та представником фабзавкому. Такий акт мав бути наданий в органи соціального страхування протягом трьох днів. На підставі актів органи соціального страхування надсилали вимоги про сплату внесків із зазначенням терміну. При ігноруванні вимог застосовувалися примусові заходи. Всі спірні питання, конфлікти і скарги, що виникали між платниками страхових внесків і страховими органами стосовно тарифікації та стягнення внесків вирішувалися органами соціального страхування в інстанційному порядку. Скарги на дії страхових кас подавалися в головне управління соціального страхування у семиденний термін та розглядалися протягом двох тижнів від їх надходження⁴⁴.

Постановою РНК УСРР від 3 квітня 1923 р. встановлювалася відповідальність за порушення законів про соціальне страхування. Несплачені вчасно внески стягувалися примусово за розпорядженням страхового органу. На несплачені внески нараховувалася пеня: за перший місяць – 10%, за наступні 15%. З червня 1925 р. пеня була зменшена відповідно до 2 та 3%⁴⁵. Власники підприємств, а також приватні особи, що використовували найману працю, за несплату страхових внесків понад 3 місяці, відмову від реєстрації в органах соціального страхування, а також за неповідомлення чи повідомлення завідомо неправдивих даних, підлягали кримінальній відповідальності за статтями 118, 132 та 90 Кримінального кодексу УСРР. Зокрема, за завідомо неправдиві дані чи відповіді – позбавлення волі на термін до 1 року, за ненадання у вказані строки довідок чи звітів – примусові роботи більше трьох місяців із звільненням від роботи, за порушення спеціальних норм про охорону праці – примусові роботи понад 3 місяці, або позбавлення волі до одного року⁴⁶. В справах про порушення правил соціального страхування в державних підприємствах та установах, майнові стягнення накладалися на винних у порушенні, а не на майно підприємства⁴⁷.

Однак найбільш дієвим заходом впливу на боржників була процедура позасудово-примусового порядку стягнення внесків. 24 жовтня 1923 р. була видана інструкція НКП, НКЮ та НКВД УСРР по застосуванню такого порядку. Лише після цього її активно застосовують страхові органи⁴⁸. Процедура даного порядку полягала у проведенні інспектором праці опису і накладення арешту на майно та кошти підприємства. У разі несплати внесків у тижневий термін майно

продавалося із публічних торгів, а за виручені кошти сплачувалися внески та компенсовувалися витрати по стягненню, що складали в середньому 822 крб. 40 коп. (в радзнаках)⁴⁹. Однак примусовий порядок стягнення внесків поширювався лише на приватні підприємства і не міг бути застосований до державних⁵⁰. Окрім того, встановлюючи звернення примусового стягнення на майно неплатника, закон вводив ряд обмежень з метою захисту інтересів держави та приватних осіб. Категорично заборонялося накладати стягнення на майно, що становило основний капітал підприємства⁵¹.

Наприкінці 1923 р. у керівництві промисловістю знову заговорили про необхідність зниження розмірів страхових внесків та поширення їх пільгових тарифів на промислові підприємства. Головоцстрах заперечував, обґрунтовуючи низькими розмірами допомог і пенсій та охоплення ними лише 15% осіб, що потребували соціального захисту⁵².

Питання зменшення страхового тарифу викликало гарячі суперечки на IV Всеросійському з'їзді відділів праці. Авторитетні керівники НКСЗ визначали лінію НКП СРСР, як «панічний відступ», що негативно відіб'ється на фінансах соціального страхування. Народний комісар праці Л. Немченко рішення уряду обґрунтовував важким становищем промисловості та державного бюджету. Вихід із ситуації вбачав в активному застосуванні репресивних заходів до неплатників внесків, скороченні організаційних витрат, урізаних нормах допомог та пенсій. Значна частка роботи по виконанню поставлених завдань покладалася на інспекторів праці⁵³.

З утворенням у лютому 1925 р. єдиного координуючого органу СРСР – Союзу ради соціального страхування (СРСС) встановлення тарифів страхових внесків в межах Союзу було виключно її компетенцією. На першому засіданні 2 лютого 1925 р. обговорювалося питання страхових тарифів і пропонувалося подальше їх зменшення. Народний комісар праці Л. Немченко у своєму виступі запевнив присутніх, що навіть при нових розмірах тарифів можна зберегти колишній рівень соціального забезпечення. Для цього пропонував: посилити роботу по стягненню страхових внесків та контроль за витратами; ввести диференційований тариф відрахувань для губерній в резервний фонд для підтримки промислових районів; активізувати контроль над діями страхового апарату і скоротити організаційні витрати. Разом з тим, розуміючи складність фінансового становища страхових органів змушений був визнати необхідність зменшення розміру допомоги хворим та зняття з пенсійного забезпечення непролетарських груп населення⁵⁴. Тому 26 лютого 1925 р. з'являється розроблена СРСС постанова ЦВК та РНК СРСР «Про тарифи внесків на соціальне страхування». Постанова запроваджувала з 1 жовтня 1924 р. новий тариф внесків на соціальне страхування. Середня ставка була зменшена до 14%. При цьому суттєве зменшення відбулося для державної важкої

промисловості з 16 до 10%, та транспорту із 16 до 12%. Тарифи внесків для установ державного та місцевого бюджету (10%) зберігалися⁵⁵.

Постанова відміняла всі попередні нормативні акти у даній сфері і встановлювала єдині для всіх республік розміри нормального та тимчасових пільгових тарифів. Ставки нормального тарифу при цьому, в залежності від небезпечності та шкідливості виробництва зберігалися на рівні 16, 18, 20 та 22 %. Більш детальніше визначалися ставки тимчасового пільгового тарифу. Так, для підприємств і установ, що знаходилися на державному і місцевому бюджетах, підприємств гірничодобувної та електротехнічної промисловості, неприбуткових підприємств комунального господарства, профспілкових та партійних організацій, органів соціального страхування встановлювався тариф у розмірі 10 % від заробітної плати, для підприємств всіх видів транспорту – 12%, для державних підприємств лісової промисловості, що працювали на експорт – 14%⁵⁶. Додатковими постановами пільговий 10%-й тариф поширювався також на: добровільні громадські неприбуткові організації⁵⁷; товариства, що мали за мету ліквідацію неграмотності населення; міських ремісників, що не використовували найману працю⁵⁸; установи сільськогосподарського кредиту⁵⁹; державні видавництва союзних республік⁶⁰. Постановою СРСС протягом 1925 р. були визначені списки державних підприємств та установ, що підпадають під дію тимчасового пільгового тарифу внесків на соціальне страхування. Обіжниками НКП УСРР встановлювалися пільгові тарифи для окремих підприємств та установ. Через великий відсоток в Україні державних підприємств важкої промисловості, що тарифікувалися за пільговим тарифом, серед усіх союзних республік УСРР мала найнижчий розмір середнього страхового тарифу, який на жовтень 1925 р. складав 13,4 %, в той час як в БСРР – 13,6 %, РСФРР та УзбСРР – по 14 %⁶¹.

Для зацікавленості підприємств у своєчасній сплаті страхових внесків, рішенням Колегії НКП СРСР від 7 грудня 1925 р. заохочувально-каральний тариф був поширений на підприємства, що перебували на тимчасовому пільговому тарифі⁶².

Зниження страхових тарифів обтяжило і без того складне фінансове становище страхових органів. Особливо це стосувалося українського регіону, в якому середній тариф страхових внесків був набагато меншим від загальносоюзного, в той же час витрати на виплату допомоги із тимчасової непрацездатності в промислових районах були найбільшими. Відчуваючи постійну нестачу коштів, страхові органи України велику надію поклали на допомогу із всесоюзних фондів. Для врегулювання фінансових потоків страхових коштів в межах СРСР у квітні 1926 року з'явилося нове положення про фонди. Воно запроваджувало принцип єдності страхових фондів. Вищестоящі органи отримували право підкріплювати дефіцити страхових кас за рахунок вільних коштів. Положення встановлювало на визначений термін

додаткові відрахування до фондів центральних страхових органів. В кожній союзній республіці передбачалося утворення особливих фондів, що знаходилися у розпорядженні страхових органів⁶³.

Концентрація значної частини страхових коштів в центрі з метою оперативного втручання не вплинула на покращення ситуації на місцях. Друга всесоюзна страхова нарада (16-17 квітня 1926 р) констатувала скрутний фінансовий стан страхових органів. Це знайшло своє вираження у різкому падінні (майже вдвоє) з 1 квітня 1925 р. по 1 квітня 1926 р. оперативно-резервних коштів та припиненні виплати допомог і пенсій по окремих промислових районах. Погіршення становища вбачалося у безперервному переході на пільговий тариф, що знизило середню ставку тарифу із 14 до 13,5% та покладення на страхові органи додаткових видатків. Становище ускладнювалося ще й тим, що по деяким крупним об'єднанням (Гомза, Південьсталь) затримувалася сплата внесків та виникла заборгованість по виплатах⁶⁴. Фактично, починаючи із цього часу бюджет органів соціального страхування УСРР стає дефіцитним.

Однак, союзне керівництво мало переймалося цією проблемою. Постановою ЦВК та РНК СРСР від 31 грудня 1926 р. встановлювалася цільова надбавка до внесків на соціальне страхування і відрахувань від них на утворення фонду робітничого житлового будівництва в обсязі від 0,75 до 1,6%. У розвиток була прийнята постанова НКП УСССР від 17 січня 1927 р. «Про стягнення цільової надбавки до внесків на соціальне страхування на потреби робітничого житлового будівництва». Для зберігання фонду кожний страховий орган був зобов'язаний відкрити в місцевій установі держбанку окремий поточний рахунок⁶⁵.

Постановою ЦВК та РНК СРСР від 18 січня 1927 р. відбулося подальше розширення пільгового страхового тарифу. Тепер він поширювався також на: державні видавництва; спілки безбожників; державні, кооперативні установи і підприємства та громадські організації при виконанні ними робіт із житлового будівництва⁶⁶.

Дефіцит бюджету 1926/27 р. призводив протягом року до перебоїв із видачею допомог і пенсій. В промислових районах виплати затримувалися до 2 місяців. Внаслідок цього були посилені контрольні-штрафні санкції. З 18 000 обстежень проведених у 1926/27. в 4 тис. випадків було описано майно неакуратних платників, в 2 235 випадках страховачі були притягнуті до кримінальної відповідальності⁶⁷.

Бюджет страхових органів УСРР був складений із дефіцитом 6 млн. крб. (доходи – 145 млн., витрати – 151 млн.). Уряд наполягав на бездефіцитному бюджеті. Народний комісаріат праці погодився за умов підвищення тарифів для комунальних підприємств та переведення на нормальний тариф деяких державних підприємств. Категорично проти виступили представники держплану, пропонуючи ліквідувати суму дефіциту бюджету за рахунок збільшення надходжень від пені, штрафів та відсотків на капітал⁶⁸.

Протягом 1927/1928 р. затримки із виплатою допомог та пенсій в Україні стали носити постійний характер. В Артемівську, Сталіно, Луганську, Кривому Розі, Миколаєві, Маріуполі, Одесі, Кременчуці, Києві допомоги по хворобі затримувалися на 1-2 місяці, а по додаткових видах – на 4-5 місяців. Центр звинувачував страхові органи УСРР у безсистемних витратах⁶⁹.

Питання про складне фінансове становище страхових органів було винесене на розгляд III Всеукраїнського з'їзду профспілок. В резолюції з'їзду зазначалося, що основною причиною фінансової кризи було надмірне поширення пільгового страхового тарифу (до 70% застрахованих) та зниження його розмірів (з 13,4% у 1925/26 р. до 12,1% у 1926/27 р. та 11,88% у 1927/28 р.). Як наслідок, дефіцит виконання бюджету постійно зростає. Так, якщо 1924/25 р. страхові органи України закінчили із залишками, то у 1925/26 р. дефіцит бюджету складав 7 млн. крб., 1926/27 р. – 8 млн. крб., 1927/28 р. – 10,8 млн. крб.⁷⁰

Небажаючи визнавати об'єктивні причини кризи, Цусстрах основну вину покладав на керівництво українського соцстраху. Для перевірки роботи Главсоцстраху УСРР у серпні 1928 р. ВЦРПС та НКП СРСР направили комісію, очолювану начальником Цусстраху СРСР Л.Немченком. Результати перевірки були викладені у спеціальній доповіді, виголошеній на президії ВЦРПС, колегії НКП та колегії НК РСІ СРСР. Причинами фінансової кризи були визнані недобір страхових внесків та перевитрати кошторисів. Комісія запропонувала «доручити соцстраху прийняти рішучі заходи (від догани до зняття з посади із віданням до суду винних у порушенні фінансової дисципліни). ВЦРПС просила РНК УСРР зобов'язати органи НКФ утримувати із кредитів установ і підприємств страхові внески і заборгованість. Для покращення становища ВЦРПС пропонувала виділити Україні 4,5 млн. крб. Цусстрах визнав за можливе виділити лише 2,5 млн.⁷¹.

Союзний бюджет соціального страхування на 1928/29 р. був зведений із великими труднощами і прийнятий 2 січня 1929 р. Страхові органи визнали, що у найближчі роки утримати необхідний рівень забезпечення буде можливо лише при перегляді страхових тарифів. Передбачалася сплата страхових внесків два рази на місяць (замість одного) та передача коштів у фонд робітничого житлового будівництва 1 раз в місяць (раніше – щоденно)⁷². Такі нововведення збільшили дохідну частину союзного бюджету на 33 млн. крб., які розподілилися між союзними республіками: РСФРР – 23,7 млн., УСРР – 6,3 млн., БСРР – 0,5%, ЗСФРР – 1,3%, Узб. СРР – 0,6%, Турк. СРР – 0,1%, транспорт – 0,5%.

На засіданні СРСС від 31 січня 1929 р. було схвалено проект Цусстраху про встановлення трьох нових тарифів страхових внесків: для першої групи часткового соціального страхування – 8%, для II групи часткового страхування – 0,5%, для торфозробок – 4,3%⁷³. У лютому

1929 р. постановою РНК СРСР був змінений порядок прийняття та затвердження бюджету соціального страхування. Раніше бюджет, складений Головоцстрахом затверджувався РНК союзної республіки і лише згодом вливався у єдиний союзний бюджет. Тепер право затвердження бюджету передавалося союзному наркомату праці, який згодом лише ставив до відома РНК республік. Такий порядок, порушуючи конституційні права союзних республік, зосереджував фінансові важелі соцстраху в руках НКП СРСР. РНК РСФРР спробував опротестувати дане рішення, однак воно залишилося без змін⁷⁴.

Отже, фінансову систему страхових органів УСРР 1920-х рр. визначали як загальносоюзне, так і республіканське законодавство. Серед осіб, що підлягали соціальному страхуванню, основну масу складали промислові робітники та працівники радянського апарату. Забезпечуючи дотримання класового підходу, радянська держава встановлювала диференційовані розміри страхових внесків для приватних та державних підприємств, установ, організацій. Для останніх передбачався тимчасовий пільговий тариф. Через значну концентрацію державних підприємств, середній розмір страхових внесків в Україні був значно нижчим ніж в інших союзних республіках. Цим визначалося складне фінансове становище органів соціального страхування УСРР, які з 1925 р. мали постійний дефіцит бюджету і потребували дотацій із центру. З кінця 20-х років кошти соцстраху все більш використовуються для соціально-побутового забезпечення робітників провідних галузей промисловості.

¹ Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні.- К., 2005; Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: Навчальний посібник. – К., 2005; Шарпаций В.Г. Функціонування системи соціального забезпечення в УСРР 1921 – першої половини 1930-х років. – К., 2005; Шарпаций В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20 – 30-ті роки ХХ ст.). – К., 2006.

² Кодекс законів о труде 1922 г. – Харьков, 1923; Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине. Под общей редакцией И.И. Фреймана. – Харьков, 1926; Сборник постановлений и распоряжений по социальному страхованию. – Харьков, 1923. Фрейман И.И. Збірка правил про забезпечення застрахованих порядком соціального страхування. – Харків, 1929; Фрейман И.И. Финансовая система социального страхования. Сводка правил, регулирующих финансовые взаимоотношения органов соцстраха со страхователями – Харьков, 1927 та ін.

³ Гутцайт В. На что живут страховые органы (популярное изложение финансовой системы советского социального страхования. Изд. 2-е. – М., 1926; Немченко Л.П. Финансовые вопросы социального страхования в 1923 г. – М., 1923 та ін.

⁴ Социальное страхование в 1924-1925 гг. Материалы к страховой компании. – М., 1925; Социальное страхование на Украине в 1925–1926 гг. – Харьков,

1927; Соціальне страхування на Україні у 1926–1927 рр. (Статистичні та фінансові матеріали). – Харків, 1928; Соціальне страхування на Україні у 1927-1928 рр. (Статистичні та фінансові матеріали). – Харків, 1929; Финансовой отчет и анализ финансового положения социального страхования на Украине за 1-ю половину 1923/24 г.- Харьков, 1924.

⁵ Кодекс законов о труде 1922 г. – Харьков, 1923. – Ст.175.

⁶ Трапезников В. Основы трудового права. Общедоступная систематизация законов о труде. – М.Л, 1925. – С.136.

⁷ Фрейман І.І. Збірка правил про забезпечення застрахованих порядком соціального страхування. – Харків, 1929. – С.11.

⁸ Фрейман И.И. Финансовая система социального страхования. Сводка правил, регулирующих финансовые взаимоотношения органов соцстраха со страхователями – Харьков, 1927. – С.15.

⁹ Гутцайт В. На что живут страховые органы (популярное изложение финансовой системы советского социального страхования. Изд. 2-е. – М., 1926. – С.12.

¹⁰ Інструкція ГУСС «Про порядок розрахунку та стягнення внесків з підприємств, установ і господарств, залучених до соціального страхування» // Вестник социального обеспечения. – 1922. – янв.-март.

¹¹ Фрейман И.И. Финансовая система социального страхования. Сводка правил, регулирующих финансовые взаимоотношения органов соцстраха со страхователями – Харьков, 1927. – С.18.

¹² Вісті. – 1922. – 11 лютого.

¹³ Чорний Б. Соціальне страхування. – Х., 1927. – С. 63.

¹⁴ Немченко Л. П. Финансовые вопросы социального страхования в 1923 г. – М., 1923. – С.4.

¹⁵ Інструкція ГУСС «Про порядок розрахунку та стягнення внесків з підприємств, установ і господарств, залучених до соціального страхування» // Вестник социального обеспечения. – 1922. – янв-март.

¹⁶ Фрейман И.И. Финансовая система социального страхования. Сводка правил, регулирующих финансовые взаимоотношения органов соцстраха со страхователями – Харьков, 1927. – С. 38.

¹⁷ Сборник постановлений и распоряжений по социальному страхованию. – Харьков, 1923. – С.208.

¹⁸ Вестник социального обеспечения. – 1922. – №8-11. – С. 26-28.

¹⁹ Фрейман И.И. Финансовая система социального страхования. Сводка правил, регулирующих финансовые взаимоотношения органов соцстраха со страхователями – Харьков, 1927. – С.80.

²⁰ Баевский И. Л. Практика социального страхования в СССР. – М., 1925. – С.38.

²¹ Милютин Б. Новое положение о фондах // Вопросы страхования. – 1924. – №8. – С.2.

²² Фрейман И.И. Финансовая система социального страхования. Сводка правил, регулирующих финансовые взаимоотношения органов соцстраха со страхователями – Харьков, 1927. – С.82.

²³ Гутцайт Вл. Роль и значение запасного фонда // Вопросы страхования. – 1923. – №26. – С.4.

- ²⁴ Милютин Б. Три года советского социального страхования. – М., 1926. – С.38.
- ²⁵ Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине. Под общей редакцией И.И. Фреймана. – Харьков, 1926. – С.395.
- ²⁶ СУ УССР. – 1925. – №81. – Ст.472.
- ²⁷ Сборник постановлений и распоряжений по социальному страхованию. – Харьков, 1923. – С. 125.
- ²⁸ Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.Р. 3745. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.198.
- ²⁹ Сборник постановлений и распоряжений по социальному страхованию. – Харьков, 1923. – С. 120-121.
- ³⁰ Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф.Р. 188. – Оп.4. – Спр.1. – Арк.12.
- ³¹ Фрейман И. Стабилизация фондов социального страхования на Украине // Вопросы страхования. – 1924. – №1-2. – С. 23.
- ³² ДАВО. – Ф.Р. 1055. – Оп.8. – Спр.1. – Арк.44.
- ³³ Фрейман И. Стабилизация фондов социального страхования на Украине // Вопросы страхования. – 1924. – №1-2. – С. 24.
- ³⁴ Немченко Л.П. Финансовые вопросы социального страхования в 1923 г. – М., 1923. – С.21.
- ³⁵ Григорьев И. Социальное страхование на Украине // Вопросы страхования. – 1925. – №6. – С.18.
- ³⁶ Сборник постановлений и распоряжений по социальному страхованию. – Харьков, 1923. – С.62.
- ³⁷ Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине. Под общей редакцией И.И. Фреймана. – Харьков, 1926. – С. 348.
- ³⁸ Сборник постановлений и распоряжений по социальному страхованию. – Харьков, 1923. – С.62-63.
- ³⁹ ДАВО. – Ф.Р. 1055. – Оп.8. – Спр.1. – Арк.27.
- ⁴⁰ Чорний Б. Соціальне страхування. – Х., 1927. – С.65.
- ⁴¹ Шарпаций В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20 – 30-ті роки ХХ ст.). – К., 2006. – С.113.
- ⁴² Вестник профдвижения Украины. – 1926. – №21/22. – С.23.
- ⁴³ Вопросы страхования. – 1923. – №18. – С. 36.
- ⁴⁴ Фрейман И.И. Финансовая система социального страхования. Сводка правил, регулирующих финансовые взаимоотношения органов соцстраха со страхователями – Харьков, 1927. – С.74.
- ⁴⁵ СУ СССР. – 1925. – №45. – Ст. 336.
- ⁴⁶ Гутцайт В. На что живут страховые органы (популярное изложение финансовой системы советского социального страхования. Изд. 2-е. – М., 1926. – С.16.
- ⁴⁷ Вопросы страхования. – 1923. – №18. – С.34.
- ⁴⁸ Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине. Под общей редакцией И.И. Фреймана. – Харьков, 1926. – С.426-431.
- ⁴⁹ Гутцайт В., Лирцман М. Бесспорно-принудительный порядок взыскания платежей на социальное страхование. Практическое руководство с

приложением действующего законодательства и форм делопроизводства. – М., 1926. – С.43.

⁵⁰ Гутцайт В. На что живут страховые органы (популярное изложение финансовой системы советского социального страхования. Изд. 2-е. – М., 1926. – С.25.

⁵¹ Гутцайт В., Лирцман М. Бесспорно-принудительный порядок взыскания платежей на социальное страхование. Практическое руководство с приложением действующего законодательства и форм делопроизводства. – М., 1926. – С.14.

⁵² Энгель И. Можно ли понизить страховые взносы // Вопросы страхования. – 1924. – №1-2. – С.4.

⁵³ Немченко Л. Понижение страховых взносов и наша ближайшая работа // Вопросы страхования. – 1923. – №17. – С.5.

⁵⁴ Немченко Л. П. Опыт построения бюджета по социальному страхованию. – М., 1925. – С.18.

⁵⁵ Файнгольд Б. Новый страховой тариф // Вопросы страхования. – 1925. – №8. – С.2.

⁵⁶ СУ СССР. – 1925. – №14. – Ст.107.

⁵⁷ Там само. – №65. – Ст.479.

⁵⁸ Там само. – 1926. – №8. – Ст.55.

⁵⁹ Там само. – 1925. – №36. – Ст. 263.

⁶⁰ Там само. – 1926. – №19. – Ст.119.

⁶¹ Чорний Б. Соціальне страхування. – Х., 1927. – С.69.

⁶² Караваев В. В. Уплата взносов в кассу социального страхования. – М., 1926. – С.24.

⁶³ Фрейман И.И. Новое положение о фондах // Вопросы страхования. – 1926. – №13. – С.1.

⁶⁴ ДАВО. – Ф.Р. 1055. – Оп.7. – Спр.1. – Арк.89.

⁶⁵ Трефилов И.М. Страховик. Справочник по вопросам социального страхования и медицинской помощи застрахованным. Изд. 2-е. – М., 1927. – С.116.

⁶⁶ Вопросы страхования. – 1927. – №11. – С.30.

⁶⁷ Басюк З. Социальное страхование в УССР // Вопросы страхования. – 1928. – №18. – С.6.

⁶⁸ Вопросы страхования. – 1928. – №2. – С.3-4.

⁶⁹ Фейгель Л. Почему происходят перебои в выплатах на Украине // Вопросы страхования. – 1928. – №24. – С.2-3.

⁷⁰ Фрейман И. Перебои на Украине должны быть ликвидированы // Вопросы страхования. – 1928. – №30. – С.12.

⁷¹ К М. Что показало обследование (финансовая работа страховщиков Украины // Вопросы страхования. – 1928. – №33. – С.4-5.

⁷² О введение в действие новых сроков взимания взносов на социальное страхование. Постановление СССР при НКТ СССР от 31 января 1929 г. – М., 1929. – С.5.

⁷³ Лирцман М.И. Тарифы взносов на социальное страхование в СРСР. – М., 1930. – С.10.

⁷⁴ Вопросы страхования. – 1929. – №23-24. – С.15.